

Wojciech Konaszczuk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: 0000-0003-0364-0727

wojciech.konaszczuk@umcs.lublin.pl

Kryzys poczucia bezpieczeństwa jednostki w Unii Europejskiej w kontekście praw uchodźców

STRESZCZENIE

W opracowaniu analizie został poddany status obywatela Unii Europejskiej z punktu widzenia jego praw podmiotowych w kontekście praw uchodźców wynikających z regulacji międzynarodowych. Zasadniczym celem było określenie granicy pomiędzy prawami obywatela UE a prawami uchodźców. Opisano także wpływ Arabskiej Wiosny Ludów na problem migracji oraz związane z tym zagrożenia bezpieczeństwa wewnętrznego państw członkowskich UE. Zasygnalizowano problemy, które pojawiają się w związku z destabilizacją sytuacji na arenie międzynarodowej w rejonie Afryki Północnej i Środkowego Wschodu, rozwojem skrajnych ruchów islamistycznych oraz efektywnym zetknięciem się warstwy jurystycznej norm ochrony praw człowieka i bezpieczeństwa międzynarodowego.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo obywateli UE; prawa uchodźców; kryzys migracyjny w UE; procedury dotyczące uchodźców; prawo bezpieczeństwa a prawa człowieka

Kiedy Mohamed Bouazizi, bezrobotny sprzedawca uliczny w Tunezji, podpalał się w proteście przeciwko swojej sytuacji życiowej w dniu 17 grudnia 2010 r., zapewne nie przypuszczał, że swoim desperackim czynem wywoła ciąg zdarzeń przypominający gwałtowną reakcję łańcuchową w postaci olbrzymiego ruchu obejmującego większość państw arabskich, doprowadzając w konsekwencji do przewrotów, rewolucji, wyodrębnienia się skrajnych islamistycznych ruchów i powstania niespotykanych po II wojnie światowej migracji. Mowa o Arabskiej Wiosnie Ludów czy też o Arabskim Przebudzeniu. Wydarzenie wywołało falę demonstracji, przeobrażając się w coraz gwałtowniejsze formy, obejmujące starcia z policją i służbami bezpieczeństwa. W rezultacie doszło do obalenia prezydenta Zin Al-Abidina Ben Alego, a działalność organu państwowego o charakterze konstytucyjnym (tj. Zgromadzenia Demokratyczno-Konstytucyjnego) została zawieszona. W bardzo krótkim okresie, obejmującym dwa tygodnie, w Egipcie na skutek zamachu terrorystycznego rozpoczęła się rewolucja¹, doprowadzając do ustąpienia prezydenta Hosniego Mubaraka². Również pod koniec grudnia 2010 r. doszło do protestów w Algierii. W styczniu rozruchy objęły Jordan i Jemen, a w lutym w Libii doszło do wojny domowej i w rezultacie do śmierci wieloletniego przywódcy państwa

¹ W światowej publicystyce oraz w literaturze przedmiotu wskazuje się, iż rewolucja w Egipcie rozpoczęła się 25 stycznia, co nie jest zgodne ze stanem faktycznym. Prawdą jest, iż rewolucja rozpoczęła się od ataku terrorystycznego w dniu 1 stycznia na chrześcijan modlących się w aleksandryjskiej katedrze. W Katedrze Al-Qiddissine modlili się Koptowie będący chrześcijanami od czasów apostolskich. Wówczas liczbę Koptów w Egipcie oceniano na 15 mln wyznawców. W czasie zamachu zginęło 35 osób, a rany odniosło 150 osób. Do zamachu przyznało się Egipskie Bractwo Muzułmańskie powiązane z Al-Kaidą. Zob. *Egypt Christians vent anger over bombing*, www.theaustralian.com.au/news/world/egypt-christians-vent-anger-over-bombing/news-story/ec16702e6eb0aa60b8ec3700598b303b [dostęp: 18.03.2019].

² Usunięcie od władzy Hosniego Mubaraka zakończyło się wszczęciem procesu sądowego przeciwko niemu. Zakończył się on wydaniem orzeczenia i skazaniem Mubaraka na dożywocie w dniu 2 czerwca 2012 r. Zob. więcej: D.D. Kirkpatrick, *New Turmoil in Egypt Greets Mixed Verdict for Mubarak*, "New York Times", June 2, 2012.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Muamara Kadaffiego³. Wielotysięczne protesty i zamieszki objęły Arabię Saudyjską, Dżibuti, Irak, Kuwejt, Maroko, Oman, Palestynę, Somalię, Sudan i Syrię. W dniu 1 sierpnia 2015 r. wojna domowa toczyła się w Libii, Egipcie, Syrii, Somalii i Sudanie. Z punktu widzenia obowiązujących norm prawa wewnętrznego w odniesieniu do tych państw można stwierdzić jedynie, iż podlegają one ukształtowanej jeszcze w Imperium Rzymskim zasadzie *inter arma silent leges*⁴. W odniesieniu do obowiązywania norm prawa międzynarodowego można tylko dyplomatycznie zasugerować tezę, iż Organizacja Narodów Zjednoczonych poprzez Sekretarza Generalnego postuluje o wypełnianie norm prawa humanitarnego w tych państwach, co realnie przekłada się na wycofywanie wszystkich organizacji pozarządowych oraz przedstawicieli Międzynarodowego Czerwonego Krzyża z terenów objętych konfliktami ze względu na bezpośrednie zagrożenie bezpieczeństwa pracowników tych organizacji⁵.

Powstałą sytuację z punktu widzenia obowiązywania norm prawa można by określić jako zupełny chaos, który w bardzo niedługim okresie doprowadził do wyodrębnienia się skrajnie radykalnych ruchów, prowadząc do uformowania się struktur określanych mianem ISIS – Państwa Islamskiego⁶. Organizacja ta występuje pod nazwą Islamskie Państwo w Iraku i Lewancie (Islamic State of Iraq and Sham, Islamic State of Iraq and Levant, Ad Daula al-Islamijja fi al-Irak wa-asz-Szam). W dniu 30 lipca 2015 r. kontrolowała ona regiony północnego Iraku oraz Syrii; liczyła około 90 tys. bojowników. Za jedną z głównych organizacji prowadzących do ukształtowania ISIS należy bez wątpienia uznać Islamskie Państwo w Iraku, które zawiązało się podczas interwencji Stanów Zjednoczonych w Iraku w 2003 r. W ciągu 12 lat od powstania organizacja podporządkowała sobie większość mniejszych organizacji ekstremistycznych w Iraku, Syrii i Egipcie. W czerwcu 2014 r. podczas kampanii iracko-syryjskiej lider ugrupowania Abu Bakr al-Baghdadi ogłosił powstanie kalifatu, będącego zarazem reprezentantem wszystkich wyznawców islamu na świecie. Jednocześnie działania podejmowane w 2014 r. zmierzały do opanowania przez ISIS części terytorium Libanu. Operacje ISIS podejmowano we wszystkich możliwych kierunkach w celu poszerzenia stref wpływów. Przykładem jest podporządkowanie się ISIS organizacji Boko Haram – skrajnie rady-

³ Muammar Kadafi został ujęty w wyniku trwających ponad 9 miesięcy poszukiwań przez rebeliantów. Nie udało się przedstawić mu zarzutów, ponieważ w dniu 20 października 2011 r., będąc już schwytanym, został śmiertelnie postrzelony w głowę z broni krótkiej przez sprawcę, który należał do grupy osób bezpośrednio zaangażowanych w ujęcie. Zob. więcej: K. Fahim, A. Shadid, R. Gladstone, *Violent End to an Era as Qaddafi Dies in Libya*, „New York Times”, October 20, 2011.

⁴ Rzymska paremia, która wskazuje na „milenie” prawa w czasie wojny, w czasach nowożytnych została zdecydowanie zanegowana w czasie II wojny światowej w systemie *common law*, m.in. przez Sąd Najwyższy USA w sprawach *Hirabayashi v. United States* oraz *Yasui v. United States*.

⁵ A. Tottos, *About the Migration Policy in EU*, „PhD Tanulmányok” 2012, Vol. 11, s. 609–614.

⁶ Z punktu widzenia zasad praktyki międzynarodowej, jak również na gruncie obowiązujących regulacji o tym charakterze nie można mówić o Państwie Islamskim jako podmiocie stosunków i prawa międzynarodowego. Twór ten bowiem na chwilę obecną nie spełnia wymogów *sensu stricto*, wymaganych do uznania go za podmiot państwowy.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

kalnej, o charakterze terrorystycznym, operującej na terytorium Nigerii i Czadu⁷. Przeciwko ISIS została podjęta interwencja bezpośrednio po tym, jak w sierpniu 2014 r. dokonała masowej eksterminacji na kilkunastu tysiącach chrześcijan i jazydów⁸ w północnym Iraku. W operacji przeciwko ISIS wzięły udział Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Australia, Francja, Katar, Arabia Saudyjska, Bahrajn, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Turcja. Działania podejmowane do sierpnia 2015 r. jednak nie odniosły zamierzonych skutków. W odwecie za podejmowane działania ISIS podjęło skuteczne próby przeprowadzenia zamachów terrorystycznych we Francji, w Tunezji, Tajlandii, Nigerii, Czadzie i Republice Południowej Afryki. Metody działań stosowane przez ISIS (w tym: masowe egzekucje jeńców poprzez dekapitację⁹, stosowanie powszechnych tortur, gwałty i niewolnictwo seksualne¹⁰) w szerokim zakresie wywołują sprzeciw opinii międzynarodowej w Unii Europejskiej, Stanach Zjednoczonych i Izraelu.

Przedstawione powyżej wydarzenia powodują, wbrew najsmielszym oczekiwaniom społeczności i decydentów w Unii Europejskiej, jeden z najbardziej nieprzewidywanych schematów w powojennym porządku prawnym, przejawiający się niewyobrażalną liczbą cudzoziemców napływających do państw Unii Europejskiej.

Cel niniejszego opracowania obejmuje zasygnalizowanie problemów, które pojawiają się w związku z destabilizacją sytuacji na arenie międzynarodowej w rejonie Afryki Północnej i Środkowego Wschodu. Do czytelnika należy refleksja w przedmiocie zagrożeń wynikających z obecnych trendów migracyjnych oraz ocena przez pryzmat zarówno liberalnej polityki Unii Europejskiej w tym zakresie, jak i nadrzędności stosowania norm prawa międzynarodowego w praktyce uchodźczej¹¹.

Do szeregu zjawisk związanych z bezpieczeństwem w sferze stosunków wewnętrznych należy zaliczyć m.in. bezpieczeństwo społeczne. Pojęcie bezpieczeństwa społecznego pojawiło się w literaturze światowej dość późno, mianowicie dopiero w latach 90. XX w. Dotyczy ono pojęcia tożsamości w zakresie identyfikacji narodowej i etnicznej. Słusznie wskazuje J. Czaputowicz, iż bezpieczeństwo społeczne dotyczy ograniczeń swobody w wypowiedaniu się, zakazu używania ojczystego języka, ograniczenia kultury, pisowni nazwisk, używania narodowych strojów, deportacji. Umożliwia to badanie przypadków, w których zasięg państwa i społeczności się nie pokrywa¹². Badacze zwracają uwagę na fakt, że granice państwa i wspólnoty są zbieżne, bezpieczeństwo państwa i bezpieczeństwo społeczne są tożsame¹³. Jeżeli zaś granice te się nie pokrywają, a państwo dąży do asymilacji mniejszości naro-

⁷ Boko Haram uznała władzę i podporządkowała się ISIS w drodze oświadczenia jej przywódcy – Abubakara Shekau – w dniu 13 marca 2015 r.

⁸ Jazydyzm to religia utworzona w XII w. Łączy w sobie elementy islamu, chrześcijaństwa, judaizmu. Jej wyznawcy zamieszkują Iran, Syrię, Armenię, Gruzję. Jazydzi wierzą, że pochodzą od potomka Adama, praktykują modlitwę pięć razy dziennie z twarzą zwróconą w stronę słońca, stosują obrzezanie, chrzest, wierzą w reinkarnację. Uznają Abrahama i Mahometa za proroków, a Jezusa – za anioła. W obrębie grup stosowany jest system kastowy, dzielący na trzy kasty, tj. Szejchów, Pirsów, Mridów. Zob. także: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997, s. 1443.

⁹ E. Griswold, *Is this the end of Christianity in the Middle East?*, "New York Times", July 22, 2015.

¹⁰ E. Allen, *Kidnapping and Sex Slavery: Covering ISIS' Religious Justification for Rape*, "New York Times", August 14, 2015.

¹¹ J. Niessen, *International Migration on EU Foreign Policy Agenda*, "European Journal of Migration Law" 1999, Vol. 1, s. 489–494.

¹² J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo międzynarodowe – współczesne koncepcje*, Warszawa 2012.

¹³ Problematyka związków pomiędzy warstwą metodologiczną bezpieczeństwa i jej prawnymi podstawami szerzej została omówiona przez M. Karpiuka w rozdziale *Prawne podstawy bezpieczeństwa* ([w:] *Podstawowe*

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

dowych i włączenia ich do dominującej kultury, to bezpieczeństwo państwa i bezpieczeństwo grupy stają się antagonistyczne. Bez wątplenia takie ujęcie tylko w części jest prawdziwe. Powstaje bowiem pytanie o stosunek przyznanych praw mniejszości narodowej w danym państwie (np. praw przyznanych Kurdom w Niemczech) w odniesieniu do praw ogółu obywateli nienależących do „wyjątkowej” grupy etnicznej. Rodzi się pytanie, czy przyznanie praw mniejszościom kulturowym, etnicznym nie generuje napięcia pomiędzy grupami, które są depozytariuszami praw, a ogółem społeczeństwa państwa. Reprezentowane przez badaczy w literaturze światowej (M. Waever, S. Theiler) stanowisko o konieczności przyznawania coraz szerszych uprawnień ugrupowaniom etnicznym, religijnym czy kulturowym wywołuje konsekwentnie napięcia w sferze stosunków pomiędzy grupami z jednej strony i grupami a ogółem społeczeństwa z drugiej.

Bez wątplenia najpoważniejszym zagrożeniem dla poczucia bezpieczeństwa społecznego jest migracja. Pisząc o migracji w tym miejscu, należy odnieść się do terytorium obecnej Unii Europejskiej. Po II wojnie światowej migracja w szerokim zakresie występowała jedynie we Francji, Włoszech, w Niemczech, Belgii, Holandii, Luksemburgu oraz Wielkiej Brytanii. Trudno mówić o migracji w państwach należących do bloku byłych państw satelickich Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. W ramach bloku gospodarczego Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej czy też bloku wojskowego zwanego Układem Warszawskim takie zjawiska jak migracja z zewnątrz nie istniały w szerokim zakresie¹⁴. Należy zdecydowanie podkreślić, iż prawie przez cztery dekady (tj. do początku XXI w.) stosunek do imigrantów w Europie Zachodniej był bardzo pozytywny. Jak odnotował J. Barcz, wartości UE koncentrują się na wartościach poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, jak również poszanowania praw człowieka, w tym praw osób należących do mniejszości¹⁵. Nastawienie to w głównej mierze wiązało się z elementem ekonomicznym, który polegał na uznaniu, iż imigranci zapewniają tanią siłę roboczą. Jednocześnie przez prawie cztery dekady funkcjonowania rozwiniętej migracji kierunków azjatycko-afrykańskich nie zostały stworzone realnie wydolne systemy asymilacji migrantów w społeczeństwach zachodnioeuropejskich. Zamachy terrorystyczne w Stanach Zjednoczonych z 11 września 2001 r. rozpoczęły nową erę zarówno w zakresie bezpieczeństwa, jak i stosunku do praw mniejszości¹⁶. Dodatkowy negatywny element stanowiły zamachy w Madrycie i Londynie. W 2005 r.

kategorie bezpieczeństwa narodowego, red. A. Żukowski, W.T. Modzelewski, J. Więclawski, Olsztyn 2015, s. 64–71).

¹⁴ W przypadku Polski duża fala migracji miała miejsce w 1949 r. i odnosiła się do Grecji. Polska przyjęła około 14 tys. Macedończyków i Greków. Wielu z nich zamieszkało na Śląsku, w Zgorzelcu oraz Ustrzykach Dolnych. Największe skupiska Greków występowały we Wrocławiu, w Policach i Zgorzelcu.

¹⁵ J. Barcz, *Zasadnicze reformy strukturalne ustroju Unii Europejskiej*, [w:] *Traktat z Lizbony. Główne reformy ustrojowe Unii Europejskiej*, red. J. Barcz, Warszawa 2008, s. 62–64.

¹⁶ S. Islam, *Negative Effects of Ill-Advised Legislation: The Curious Case of the Evolution of Anti-Sharia Law Legislation into Anti-Foreign Law Legislation and the Impact on the CISG*, “Howard Law Journal” 2014, Vol. 57(3), s. 989–993.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

J. Cameron, A. Merkel i N. Sarkozy ogłosili klęskę europejskiego programu asymilacji uchodźców oraz niepowodzenie integracji w Europie pod względem liberalnej polityki w stosunku do imigrantów. Tym samym należy przez to rozumieć niepowodzenie stosowania jednakowych standardów wobec imigrantów i ludności rdzennej w UE, skutkujące wzrostem napięć wewnętrznych. Od 2005 r. można bowiem mówić o procesie sekurytyzacji migracji.

Jednym z podstawowych dokumentów regulujących status uchodźców w UE jest rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 604/2013 z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia kryteriów i mechanizmów ustalania państwa członkowskiego odpowiedzialnego za rozpatrzenie wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej złożonego w jednym z państw członkowskich przez obywatela państwa trzeciego lub bezpaństwowca (Dublin II). Dokument ten zastąpił wcześniejszą regulację w postaci rozporządzenia Rady (WE) nr 343/2003 z dnia 18 lutego 2003 r. ustanawiającego kryteria i mechanizmy określania państwa członkowskiego właściwego dla rozpatrywania wniosku o azyl, wniesionego w jednym z państw członkowskich przez obywatela państwa trzeciego (Dublin I). Przede wszystkim konwencja dublińska (II) określa państwo odpowiedzialne w Unii Europejskiej za rozpatrzenie wniosku o azyl. Taki mechanizm ma zapewnić dostęp do postępowania azylowego każdemu cudzoziemcowi. Konwencja zawiera definicję cudzoziemca i wniosku o azyl. Wniosek o azyl jest tożsamy z wnioskiem o udzielenie statusu uchodźcy na podstawie Konwencji genewskiej z 1951 r. i Protokołu nowojorskiego z 1967 r. Kryteria ustalania odpowiedzialności za rozpatrzenie wniosku obejmują kwestie rodzinne, posiadanie wizy lub zezwolenia na pobyt w państwie członkowskim, a także ustalenia, czy wnioskodawca wjechał do UE w sposób legalny czy nielegalny. Jednocześnie o wiele bardziej w stosunku do Konwencji Dublin I wzmocniono procedury w zakresie osób ubiegających się o azyl. Wprowadzono: mechanizm wczesnego ostrzegania, gotowości i zarządzania kryzysowego, który ma na celu zwalczanie podstawowych przyczyn niefunkcjonowania wewnętrznych systemów azylowych; szereg przepisów dotyczących ochrony wnioskodawców (takich jak: obowiązkowe przesłuchanie, gwarancje dla nieletnich, dwuinstancyjność odwołania wraz z zagwarantowaniem prawa danej osoby do pozostania na danym terytorium w oczekiwaniu na decyzję sądu w sprawie przekazania na czas postępowania odwoławczego); obowiązek zapewnienia bezpłatnej pomocy prawnej; ograniczenia w zakresie czasu trwania zatrzymania; bardzo istotne z punktu widzenia ochrony uchodźców terminy całej procedury (nie może ona trwać dłużej niż 9 miesięcy).

Regulacją o szczególnym, wykonawczym charakterze jest rozporządzenie Rady (WE) nr 2725/2000 z dnia 11 grudnia 2000 r. dotyczące ustanowienia systemu Eurodac do porównywania odcisków palców w celu skutecznego stosowania konwencji dublińskiej oraz rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 603/2013 z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia systemu Eurodac do porównywania odcisków palców w celu skutecznego stosowania rozporządzenia (UE) nr 604/2013 w sprawie ustanowienia kryteriów i mechanizmów ustalania państwa członkowskiego odpowiedzialnego za rozpatrzenie wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej złożonego w jednym z państw członkowskich przez obywatela państwa trzeciego lub bezpaństwowca oraz w sprawie występowania o porównanie z danymi Eurodac przez organy ścigania państw członkowskich i Europol na potrzeby ochrony porządku publicznego, a także zmieniające rozporządzenie (UE) nr 1077/2011 ustanawiające Europejską Agencję ds. Zarządzania Operacyjnego Wielkoskalowymi Systemami w Przestrzeni Wolności, Bezpieczeństwa i Sprawiedliwości (wersja skonsolidowana)

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

mające zastosowanie od 20 lipca 2015 r. Regulacja wprowadziła obecnie bardzo krytykowane rozwiązanie, zgodnie z którym gwarancje w odniesieniu do azylantów obejmują sprawdzenie dostępnych baz danych rejestrów karnych i ograniczenie wyszukiwania jedynie do przypadków najpoważniejszych przestępstw, takich jak zabójstwa i akty terroryzmu. Ogromnej krytyce podlega też wyrywkowe sprawdzanie osób ubiegających się o status uchodźcy¹⁷. Konwencja wyłączyła zasadę systematycznego sprawdzania pod kątem zagrożenia azylantów, nadając im prymat wyjątkowy i szczególny. Jednocześnie żadnych danych uzyskanych z systemu Eurodac nie można przekazywać państwom trzecim.

Uzupełnieniem *acquis communautaire* UE bez wątplenia są: Konwencja genewska z 1951 r. dotycząca statusu uchodźców oraz uzupełniająca ją Protokół nowojorski z 1967 r. Polska jest stroną wszystkich powyższych konwencji. Należy podkreślić, iż bardzo ważne zagadnienie koncentruje się wokół siatki pojęciowej Konwencji Dublin II oraz Konwencji genewskiej. Uzupełnieniem wątpliwości interpretacyjnych jest wspólne stanowisko z dnia 4 marca 1996 r. w sprawie harmonizacji stosowania definicji terminu „uchodźca” z art. I Konwencji genewskiej¹⁸. Nadanie statusu uchodźcy w Unii Europejskiej zależne jest od spełnienia kryteriów określonych w treści Konwencji genewskiej. Przepisy Wspólnego stanowiska odnoszą się jedynie do tych kryteriów, które zostały wyrażone w art. I Konwencji i nie odnoszą się do innych statusów azylowych. Wniosek o przyznanie ochrony uchodźczej winien być rozpatrywany indywidualnie, w świetle przedstawionych okoliczności i faktów. Nawet w sytuacji, kiedy wnioskuje cała grupa uchodźców o przyznanie statusu, wnioski powinny być rozpatrywane osobno i nierozłącznie.

Nie mniej istotne znaczenie dla europejskiego porządku prawnego (jakkolwiek nieposiadające takiej mocy prawnej, jak konwencje czy rozporządzenia) mają dyrektywy skierowane do państw członkowskich w zakresie ustanowienia jednolitych standardów przyjmowania uchodźców w całej Unii. W przedmiotowej kwestii do zasadniczych należy dyrektywa w sprawie procedur uchodźczych¹⁹. Wskazuje ona na mechanizmy, które muszą być wprowadzone w krajowych porządkach prawnych, aby uzyskać pewność, że osoby, które chcą ubiegać się o azyl, zrobią to szybko i bezpiecznie. Dyrektywa wskazuje również na nieprzejrzystość procedur przyjmowania azylantów i – co się z tym wiąże – przewlekłość postępowania oraz poddawanie spraw pod rozstrzygnięcie w drodze orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) w Strasburgu. Takim przykładem jest orzeczenie Trybunału w sprawie *S.D. v. Greece*²⁰, w którym uznał on naruszenie art. 3 i 5 Europejskiej konwencji o ochro-

¹⁷ E.R. Brouwer, *Eurodac: Its Limitations and Temptations*, “European Journal of Migration and Law” 2002, Vol. 4(2), s. 232–235.

¹⁸ OJ L 281 z 14 października 1997 r.

¹⁹ Dyrektywa Rady 2005/85/WE z dnia 1 grudnia 2005 r. w sprawie ustanowienia minimalnych norm dotyczących procedur nadawania i cofania statusu uchodźców w państwach członkowskich.

²⁰ *S.D. v. Greece*, application No. 53541/01, July 2009.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

nie praw człowieka i podstawowych wolności²¹ poprzez zastosowanie w stosunku do tureckiego azylanta „poniżającego traktowania” oraz zatrzymanie przez grecką policję, co było niezgodne z art. 5 Konwencji oraz unijnymi procedurami. Podobnie Trybunał orzekł w sprawie *Tabesh v. Greece*²², aplikującego o azyl obywatela Afganistanu, który został zatrzymany przez grecką policję na okres 3 miesięcy na przełomie 2006 i 2007 r., co stanowiło naruszenie procedur unijnych w sprawie azylu oraz EKPC. Należy podkreślić, iż Grecja, ze względu na bardzo dużą liczbę imigrantów, nie jest w stanie samodzielnie sobie poradzić z problemem wobec faktu kryzysu gospodarczego i niepokojów społecznych. W rezultacie wiele spraw związanych z naruszeniem praw człowieka (azylantów-uchodźców) wiąże się ze stosowaniem nadmiernych, zdaniem azylantów, środków przymusu i nadzoru. Jednocześnie, co podkreślił ETPC²³, w wymienionych sprawach doszło do naruszenia postanowień Konwencji Dublin II²⁴.

Warunkiem udzielenia azylu na terytorium Unii Europejskiej jest uznanie, iż dana osoba posiada status uchodźcy lub korzysta z ochrony uzupełniającej. Instrumentem, który ma służyć pomocą w postępowaniu, jest dyrektywa w sprawie kwalifikowania²⁵. Wskazuje ona na szereg: uprawnień związanych z ochroną przed odesłaniem; dokumentów podróży; uprawnień dla uchodźcy związanych z prawem do edukacji, opieki medycznej, opieki społecznej; regulacji w zakresie ochrony dzieci i osób wymagających szczególnej troski. Dyrektywa została znowelizowana postanowieniami nowej dyrektywy w sprawie kwalifikowania. Zmieniła i poszerzyła ona zakres ochrony międzynarodowej przyznawanej aplikującym o status uchodźcy, zapewniła zgodność z orzeczeniami ETPC, znacznie rozszerzyła dostęp do opieki medycznej we wszystkich państwach europejskich, przyznała w zasadzie nieograniczone prawa dzieciom aplikujących na równi z dziećmi obywateli UE.

Pisząc o uprawnieniach związanych z ubieganiem się o status uchodźcy w UE, należy podkreślić ich bardzo szeroki charakter. Rodzi się pytanie o zakres poczucia bezpieczeństwa obywateli Unii Europejskiej i ochrony przed ewentualnymi zagrożeniami wynikającymi z pojawienia się odrębnych kulturowo i etnicznie milionów uchodźców, a także o skutki olbrzymiej migracji do UE, poczucie alienacji obywateli we własnych państwach oraz zagrożenie bezpieczeństwa ekonomicznego. Trzeba podkreślić, iż w świetle rozwoju systemu ochrony uchodźców, który wchodzi w zakres międzynarodowej ochrony praw człowieka, w większości recypowanej do porządku prawnego UE zdecydowanie ograniczono możliwość ingerencji z punktu widzenia Unii jako całości w te prawa, nawet w przypadkach związanych z bezpieczeństwem unijnym.

²¹ Konwencja została przyjęta w Rzymie w dniu 4 listopada 1950 r. (Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284), dalej jako: EKPC.

²² *Tabesh v. Greece*, application No. 8256/07, 26 November 2009.

²³ Z punktu widzenia właściwości rozpoznawanej sprawy przez ETPC nie ma wymogu, aby aplikujący o nadanie statusu uchodźcy pochodził z państwa, które jest stroną konwencji. Ważne jest, aby państwo, w którym aplikuje, było stroną konwencji.

²⁴ UNHCR, *Observations on Greece as a country of asylum*, www.refworld.org/pdfid/4b4b3fc82.pdf [dostęp: 10.06.2019], s. 8–12 (przypis 144); Greece Presidential Decree No. 81/2009 modifying Presidential Decree 90/2008 on the transposition into Greek legislation of Council Directive 2005/85/EC of 1 December 2005 on minimum standards on procedures in Member States for granting and withdrawing refugee status (Official Gazette A-99, 30 June 2009).

²⁵ Dyrektywa Rady 2004/83/WE z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie minimalnych norm dla kwalifikacji i statusu obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako uchodźców lub jako osób, które z innych względów potrzebują międzynarodowej ochrony oraz zawartości przyznawanej ochrony.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Zasygnalizowane w tytule artykułu bezpieczeństwo obywatela Unii Europejskiej²⁶ wynika z postanowienia art. 17 Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską²⁷ w zw. z art. 6 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej²⁸. W świetle art. 6 Karty każdy ma prawo do „wolności i bezpieczeństwa osobistego”. Również art. 5 EKPC wskazuje na bezpieczeństwo osobiste jako jedno z podstawowych praw człowieka. Jak trafnie stwierdziła A. Wyrozumska, obecny art. 6 Traktatu o Unii Europejskiej potwierdza, że prawa podstawowe zagwarantowane w EKPC oraz wynikające z tradycji konstytucyjnych wspólnych państwom członkowskim stanowią część prawa Unii oraz to, iż Unia uznaje prawa, wolności i zasady określone w Karcie Praw Podstawowych z dnia 7 grudnia 2000 r.²⁹ Niestety, żaden z wymienionych dokumentów nie odnosi się do czystego pojęcia bezpieczeństwa w sferze bezpieczeństwa fizycznego czy też do bezpieczeństwa obywatela. W świetle orzecznictwa ETPC w odniesieniu do art. 5 EKPC należy domniemywać, iż chodzi o wolność fizyczną. Jak podaje M.A. Nowicki, wskazując na konkretne orzeczenia Trybunału, pojęcie „bezpieczeństwo osobiste” służy wyłącznie podkreśleniu, iż pozbawienie wolności nie może być arbitralne³⁰. Na podstawie art. 5 EKPC nie istnieje więc podstawa do tego, by domniemywać istnienie odrębnego bezpieczeństwa osobistego. W świetle treści tego przepisu można mówić jedynie o sferze ochrony przysługującej osobom przed niesłuszną detencją, zatrzymaniem, aresztowaniem.

²⁶ Wersje skonsolidowane Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej zajmują się problematyką bezpieczeństwa UE w szerokim tego słowa znaczeniu. W traktatach problem bezpieczeństwa obywatela Unii Europejskiej nie jest podnoszony ani razu, a *contrario* problematyka ochrony uchodźców jest regulowana postanowieniem art. 78 (dawniej art. 63 i 64 TWE) w brzmieniu następującym: „1. Unia rozwija wspólną politykę w dziedzinie azylu, ochrony uzupełniającej i tymczasowej ochrony, mającą na celu przyznanie odpowiedniego statusu każdemu obywatelowi państwa trzeciego wymagającemu międzynarodowej ochrony oraz mającą na celu zapewnienie przestrzegania zasady *non-refoulement*. Polityka ta musi być zgodna z Konwencją genewską z 28 lipca 1951 r. i Protokołem z 31 stycznia 1967 r., które dotyczą statusu uchodźców, jak również z innymi odpowiednimi traktatami. 2. Do celów ustępu 1 Parlament Europejski i Rada, stanowiąc zgodnie ze zwykłą procedurą ustawodawczą, przyjmują środki dotyczące wspólnego europejskiego systemu azylowego obejmującego: jednolity status azylu dla obywateli państw trzecich, obowiązujący w całej Unii; jednolity status ochrony uzupełniającej dla obywateli państw trzecich, którzy nie uzyskawszy azylu europejskiego, wymagają międzynarodowej ochrony; wspólny system tymczasowej ochrony wysiedleńców, na wypadek masowego napływu; wspólne procedury przyznawania i pozbawiania jednolitego statusu azylu lub ochrony uzupełniającej; kryteria i mechanizmy ustalania Państwa Członkowskiego odpowiedzialnego za rozpatrywanie wniosku o udzielenie azylu lub ochrony uzupełniającej; normy dotyczące warunków przyjmowania osób ubiegających się o azyl lub o ochronę uzupełniającą; partnerstwo i współpracę z państwami trzecimi w celu zarządzania przepływami osób ubiegających się o azyl lub o ochronę uzupełniającą lub tymczasową. 3. W przypadku gdy jedno lub więcej Państw Członkowskich znajdzie się w nadzwyczajnej sytuacji charakteryzującej się nagłym napływem obywateli państw trzecich, Rada, na wniosek Komisji, może przyjąć środki tymczasowe na korzyść zainteresowanego Państwa lub Państw Członkowskich. Rada stanowi po konsultacji z Parlamentem Europejskim”.

²⁷ Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską w wersji skonsolidowanej, [w:] *Dokumenty europejskie*, red. A. Przyborowska-Klimczak, E. Skrzydło-Tefelska, Lublin 2004, s. 109. Obecnie art. 17 TWE został włączony jako art. 20 do Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana) (Dz.Urz. UE 2012/C 326/01 z 26 października 2012 r.).

²⁸ Dz.Urz. UE 2012/C 326/02 z 26 października 2012 r., dalej jako: Karta.

²⁹ A. Wyrozumska, *Umocnienie ochrony praw podstawowych*, [w:] *Traktat z Lizbony...*, s. 177–178.

³⁰ Wyrok *Bozano v. Francja* z 18 grudnia 1986 r., A 111, § 54, § 60.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Prawo do bezpieczeństwa osobistego przysługuje więc osobom, które mogą podlegać ograniczeniu wolności, nie zaś osobom, które obawiają się o swoje bezpieczeństwo³¹. Zresztą na tle bezpieczeństwa osobistego zarówno w orzecznictwie, jak i w światowej literaturze przedmiotu zaznacza się przymiot ochrony bezpieczeństwa osobistego, najczęściej osób aplikujących o nadanie statusu uchodźcy lub podejrzanych oraz oskarżonych, będących obywatelami państw-stron EKPC. *A contrario* ochrona przysługuje najczęściej naruszającym normy prawne, a nie tym, którzy zachowują się pasywnie i oczekują ochrony ze strony organów władzy. Nie ma zatem zindywidualizowanej, jednostkowej ochrony przysługującej obywatelom Unii, jak by można było się tego spodziewać, wynikającej z systemu aktów prawa pierwotnego czy pochodnego. Sztandarowym przykładem jest orzeczenie ETPC w sprawie *Case of Amuur v. France*³². Powodowie zarzucający naruszenie Konwencji genewskiej z 1951 r. dotyczącej statusu uchodźców przybyli do portu lotniczego Paris-Orly z Damaszku w dniu 9 marca 1992 r. i oświadczyli, że opuścili kraj swojego pochodzenia (Somalię), ponieważ byli prześladowani przez rządzący reżim, a ich życie znalazło się w niebezpieczeństwie. Ze względu na to, że ich paszporty były sfalszowane, straż graniczna portu lotniczego odmówiła im wstąpienia na terytorium portu lotniczego. Przez 20 dni byli przetrzymywani w strefie tranzytowej portu lotniczego – do chwili, kiedy Minister Spraw Wewnętrznych Francji odmówił im zezwolenia na dostęp w charakterze azylantów. Następnie zostali odesłani do Syrii; nie uzyskali możliwości złożenia skutecznego wniosku do władzy mającej jurysdykcję w zakresie decydowania o ich statusie uchodźców. Trybunał stwierdził, iż powodowie byli pozostawieni sami sobie, umieszczono ich pod stałym nadzorem policyjnym bez pomocy prawnej i socjalnej. Przez cały czas twierdzili, że są uchodźcami. Co więcej, ich zatrzymanie nie podlegało badaniu sądu. Trybunał uznał, iż zastosowane normy prawa francuskiego stanowiły wyraźne nadużycie władzy i tym samym Francja naruszyła wobec powodów Konwencję, a dokładnie jej art. 5. Analiza innych orzeczeń wskazuje, iż w większości przypadków Trybunał stwierdzał naruszenie art. 5, zwłaszcza w odniesieniu do azylantów oraz cudzoziemców ubiegających się o taki status. Przyjęta linia orzecznicza ETPC konsekwentnie pozwala na maksymalne wykorzystywanie katalogu ochrony praw w odniesieniu do cudzoziemców starających się o status uchodźcy, azylanta. W konsekwencji, przy wykorzystaniu obecnego orzecznictwa, obecnie osoby, które aplikują o nadanie takiego statusu, mają bardzo dobry instrument prawny do ochrony swoich praw we wszystkich państwach będących stronami Konwencji, w tym w Polsce. Wynika to również z faktu procesu legitymacji demokratycznej Unii Europejskiej na poziomie państw członkowskich. Traktat z Lizbony bowiem, zmieniający w sposób znaczący wcześniejsze traktaty, wzmacnia status demokratycznych organów państw członkowskich zarówno w ich aktywności na poziomie Unii Europejskiej, jak i w stosunkach wzajemnych³³.

Jednym z podstawowych poziomów ochrony i poczucia bezpieczeństwa obywateli staje się zatem wyłącznie ochrona przewidziana przez porządki konstytucyjne poszczególnych państw, nie zaś system europejski, który z założenia chroni osoby aplikujące o nadanie statusu uchodźcy, nie uwzględniając tym samym ewentualnych zagrożeń dla obywateli Unii Europejskiej. W szczególności poczucie bezpieczeństwa osobistego może być zapewnione na chwilę

³¹ M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej*, Warszawa 2013, s. 452–457.

³² Wyrok z dnia 25 czerwca 1996 r. ("Report" 1996, s. 23–28).

³³ C. Mik, *Umocnienie legitymacji demokratycznej Unii Europejskiej*, [w:] *Traktat z Lizbony...*, s. 108–109.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

obecną wyłącznie przez wewnętrzne systemy prawne³⁴. W przypadku np. systemu Schengen nie można bowiem mówić o systematycznej kontroli osób aplikujących o nadanie statusu uchodźcy z tego powodu, że jest to niezgodne z Konwencją Dublin II.

Zapewnieniu bezpieczeństwa jednostkowego miały służyć również założenia Traktatu z Prum. W 2005 r. została podpisana umowa pomiędzy Belgią, Niemcami, Hiszpanią, Francją, Luksemburgiem, Holandią i Austrią. Traktat został zawarty poza porządkiem prawnym Unii, a Niemcy zainicjowały proces wdrażania zapisów Traktatu z Prum do porządku prawnego UE. W świetle założeń już na samym początku idee zawarte w Traktacie budziły wiele kontrowersji³⁵. Pomimo pojawiających się głosów sprzeciwu w czerwcu 2007 r. Rada Ministrów Spraw Wewnętrznych UE przyjęła decyzję Rady o wzmocnieniu współpracy transgranicznej, zwłaszcza w zwalczaniu terroryzmu i przestępczości transgranicznej. Rada Unii w dniu 23 czerwca 2008 r. przyjęła decyzję w sprawie wdrożenia decyzji w sprawie intensyfikacji współpracy transgranicznej, szczególnie w zwalczaniu terroryzmu i przestępczości transgranicznej³⁶. Oprócz dostępu, przy użyciu technologii informatycznych oraz teleinformatycznych, do baz danych drugiego państwa wprowadzono wymianę informacji posiadającej cechy znaczników DNA, a także definicję profilu DNA, która bazowała na modelu amerykańskim: „[...] profil DNA oznacza literę lub kod numeryczny reprezentujące charakterystyczne cechy identyfikacyjne niekodującej części przeanalizowanej próbki ludzkiego DNA, tj. szczególną strukturę molekularną w różnych loci DNA”³⁷. Ponadto wprowadzono bardzo ekspansywną procedurę „zautomatyzowanego przeszukania”, która polega na całodobowym (w trybie ciągłym) dostępie do baz danych państw członkowskich. Rozwiązanie wiąże się z nieograniczoną możliwością korzystania z baz danych innych państw w przypadku istnienia zagrożenia bezpieczeństwa³⁸.

Jak wcześniej wspomniano, z tego instrumentu niestety nie można korzystać dowolnie, na zasadzie swobodnej decyzji. Wiąże się to bowiem z przyjęciem międzynarodowego systemu ochrony w odniesieniu do uchodźców³⁹.

³⁴ W przypadku RP szczególna rola w tym zakresie przypada służbom specjalnym, w szczególności w ramach czynności operacyjno-rozpoznawczych. Szerzej na ten temat zob. J. Kostrubiec, *Formy działania służb specjalnych*, [w:] M. Bożek, M. Czuryk, M. Karpiuk, J. Kostrubiec, *Służby specjalne w strukturze władz publicznych – zagadnienia prawnoustrojowe*, Warszawa 2014, s. 105–133.

³⁵ W. Czaplinski, *Konwencja z Prüm – albo kilka uwag o granicy między prawami człowieka a bezpieczeństwem państwa*, [w:] *Prawo w XXI wieku. Księga pamiątkowa 50-lecia Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk*, red. W. Czaplinski, Warszawa 2006, s. 190.

³⁶ Dz.Urz. UE L 210/12 z 6 sierpnia 2008 r.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ J. Barcz, *Konwencja z Prüm a Unia Europejska – problem metody i relacji*, Warszawa 2007.

³⁹ Teza ta nieustannie jest weryfikowana przez służby specjalne RP w kontekście ich ustawowych prerogatyw. Działalność służb specjalnych z jednej strony wynika z ich uprawnień ustawowych, z drugiej zaś jest ograniczana zakresem zobowiązań prawnomiędzynarodowych RP. Szerzej: M. Karpiuk, *Zakres działania służb specjalnych*, [w:] M. Bożek, M. Czuryk, M. Karpiuk, J. Kostrubiec, *op. cit.*, s. 62–104.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Reasumując, należy podkreślić, iż w świetle regulacji unijnych i międzynarodowych uchodźcy posiadają bardzo szeroki zakres przyznanych im praw, gwarantujących bezpieczeństwo prawne, ekonomiczne i kulturowo-religijne. Dodatkowym wzmocnieniem ich statusu w UE jest linia orzecznicza ETPC, który – jak wynika ze statystyk – w większości przypadków stwierdzał naruszenie praw podstawowych w odniesieniu do uchodźców przez państwa-strony Konwencji. Prawa przyznane uchodźcom nie bilansują się z poziomem ochrony obywateli Unii Europejskiej. Generalnie nie ma regulacji odnoszących się do bezpieczeństwa indywidualnego obywateli UE i zapewniających je na poziomie ustawodawstwa UE. Takich gwarancji należy poszukiwać w ustawodawstwach wewnętrznych państw członkowskich. Daje się zauważyć brak równowagi pomiędzy systemem praw uchodźców a systemem ochrony w postaci bezpieczeństwa indywidualnego, które jest prawem podstawowym przysługującym obywatelom Unii. W konsekwencji brak jednolitej, spójnej legislacji w tym zakresie w przyszłości będzie powodować niepokoje i konflikty społeczne.

BIBLIOGRAFIA

- Allen E., *Kidnapping and Sex Slavery: Covering ISIS' Religious Justification for Rape*, "New York Times", August 14, 2015.
- Barcz J., *Konwencja z Prüm a Unia Europejska – problem metody i relacji*, Warszawa 2007.
- Barcz J., *Zasadnicze reformy strukturalne ustroju Unii Europejskiej*, [w:] *Traktat z Lizbony. Główne reformy ustrojowe Unii Europejskiej*, red. J. Barcz, Warszawa 2008.
- Brouwer E.R., *Eurodac: Its Limitations and Temptations*, "European Journal of Migration and Law" 2002, Vol. 4(2).
- Czapliński W., *Konwencja z Prüm – albo kilka uwag o granicy między prawami człowieka a bezpieczeństwem państwa*, [w:] *Prawo w XXI wieku. Księga pamiątkowa 50-lecia Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk*, red. W. Czapliński, Warszawa 2006.
- Czaputowicz J., *Bezpieczeństwo międzynarodowe – współczesne koncepcje*, Warszawa 2012.
- Decyzja Rady 2008/616/WSiSW z dnia 23 czerwca 2008 r. w sprawie wdrożenia decyzji 2008/615/WSiSW w sprawie intensyfikacji współpracy transgranicznej, szczególnie w zwalczaniu terroryzmu i przestępczości transgranicznej (Dz.Urz. UE L 210/12 z 6 sierpnia 2008 r.).
- Dokumenty europejskie*, red. A. Przyborowska-Klimczak, E. Skrzydło-Tefelska, Lublin 2004.
- Dyrektywa Rady 2004/83/WE z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie minimalnych norm dla kwalifikacji i statusu obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako uchodźców lub jako osób, które z innych względów potrzebują międzynarodowej ochrony oraz zawartości przyznawanej ochrony.
- Dyrektywa Rady 2005/85/WE z dnia 1 grudnia 2005 r. w sprawie ustanowienia minimalnych norm dotyczących procedur nadawania i cofania statusu uchodźców w państwach członkowskich.
- Egypt Christians vent anger over bombing*, www.theaustralian.com.au/news/world/egypt-christians-vent-anger-over-bombing/news-story/ec16702e6eb0aa60b8ec3700598b303b [dostęp: 18.03.2019].
- Encyklopedia katolicka*, t. 7, Lublin 1997.
- Fahim K., Shadid A., Gladstone R., *Violent End to an Era as Qaddafi Dies in Libya*, "New York Times", October 20, 2011.
- Greece Presidential Decree No. 81/2009 modifying Presidential Decree 90/2008 on the transposition into Greek legislation of Council Directive 2005/85/EC of 1 December 2005 on minimum standards on procedures in Member States for granting and withdrawing refugee status (Official Gazette A-99, 30 June 2009).
- Griswold E., *Is this the end of Christianity in the Middle East?*, "New York Times", July 22, 2015.
- Islam S., *Negative Effects of Ill-Advised Legislation: The Curious Case of the Evolution of Anti-Sharia Law Legislation into Anti-Foreign Law Legislation and the Impact on the CISG*, "Howard Law Journal" 2014, Vol. 57(3).
- Karpiuk M., *Prawne podstawy bezpieczeństwa*, [w:] *Podstawowe kategorie bezpieczeństwa narodowego*, red. A. Żukowski, W.T. Modzelewski, J. Więclawski, Olsztyn 2015.
- Karpiuk M., *Zakres działania służb specjalnych*, [w:] M. Bożek, M. Czuryk, M. Karpiuk, J. Kostrubiec, *Służby specjalne w strukturze władz publicznych – zagadnienia prawnoustrojowe*, Warszawa 2014.
- Kirkpatrick D.D., *New Turmoil in Egypt Greets Mixed Verdict for Mubarak*, "New York Times", June 2, 2012.
- Kostrubiec J., *Formy działania służb specjalnych*, [w:] M. Bożek, M. Czuryk, M. Karpiuk, J. Kostrubiec, *Służby specjalne w strukturze władz publicznych – zagadnienia prawnoustrojowe*, Warszawa 2014.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Mik C., *Umocnienie legitymacji demokratycznej Unii Europejskiej*, [w:] *Traktat z Lizbony. Główne reformy ustrojowe Unii Europejskiej*, red. J. Barcz, Warszawa 2008.

Niessen J., *International Migration on EU Foreign Policy Agenda*, "European Journal of Migration Law" 1999, Vol. 1.

Nowicki M.A., *Wokół Konwencji Europejskiej*, Warszawa 2013.

Tottos A., *About the Migration Policy in Eu*, "PhD Tanulmányok" 2012, Vol. 11.

Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana) (Dz.Urz. UE 2012/C 326/01 z 26 października 2012 r.).

UNHCR, *Observations on Greece as a country of asylum*, www.refworld.org/pdfid/4b4b3fc82.pdf [dostęp: 10.06.2019].

Wyrozumńska A., *Umocnienie ochrony praw podstawowych*, [w:] *Traktat z Lizbony. Główne reformy ustrojowe Unii Europejskiej*, red. J. Barcz, Warszawa 2008.